

SPLIT III: RAZVOJ NAČRTA IN IZGRADNJA NOVEGA MESTNEGA PREDELA SPLITA PO NAČELIH ULICE IN MEŠANIH RAB

Višnja KUKOČ

Univerza v Splitu, Fakulteta gradbeništva, arhitekture in geodezije, Katedra za urbanizem, Matice hrvatske 15, 21000 Split, Hrvatska
visnja.kukoc@gradst.hr

Ilka ČERPES

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Katedra za urbanizem, Zoisova cesta 12, 1000 Ljubljana, Slovenija
ilka.cerpes@fa.uni-lj.si

IZVLEČEK

Prispevek opisuje, analizira in vrednoti izvorni pristop slovenskih in hrvaških arhitektov-urbanistov k načrtovanju in izgradnji obširne širitve hrvaškega obmorskega mesta Split v sedemdeseti letih dvajsetega stoletja. Opisane so okoliščine nastanka in razvoja projekta Split III ter ovrednoten pomen načrta in njegove realizacije za razvoj urbanistične misli in prakse v smeri gradnje človeku prijaznih mest. Za ta namen smo uporabili gradivo in izsledke iz doktorske disertacije Višnje Kukoč (Kukoč, 2013), med katerimi je posebej pomemben izvorni in tudi za današnji čas izjemno poveden intervju z osrednjim akterjem projekta, lansko leto preminulim arhitektom in urbanistom, Vladimirjem Bracom Mušičem. Končno ugotovljamo, da je Split III koristna in dragocena izkušnja, ki je v teorijo urbanističnega načrtovanja in arhitekturnega projektiranja prispevala bistveno spoznanje, da uspešen in humani razvoj sodobnih mest temelji predvsem na načrtovanju strategij za doseganje razvojnih ciljev, katerih posledica, in ne cilj, je ustrezna urbana oblika.

Ključne besede: mesto, urbanistično načrtovanje, Split III, ulica, mešane rabe

SPLIT III: IL PIANO DI SVILUPPO E LA COSTRUZIONE DI UNA NUOVA AREA URBANA DI SPLIT SUI PRINCIPI DELLA STRADA E DI SERVIZI VARI

SINTESI

L'articolo descrive, analizza e valorizza un approccio originale di architetti-urbanisti sloveni e croati nella progettazione e nella costruzione di una vasta espansione della città costiera croata di Spalato negli anni settanta del ventesimo secolo. Sono state descritte le circostanze che portano alla formazione e allo sviluppo del progetto di Spalato III; allo stesso tempo è stata valutata l'importanza del piano regolatore e della sua attuazione per lo sviluppo del pensiero e della pratica urbanistica nella direzione della costruzione di una città a misura d'uomo. A questo scopo abbiamo utilizzato il materiale e i risultati della tesi di dottorato di Višnja Kukoč (Kukoč, 2013), tra i quali è particolarmente importante originale e significativo anche per il giorno d'oggi, colloquio con uno dei principali attori del progetto, Vladimir Braco Mušič, architetto e urbanista, scomparso lo scorso anno. In fine concludiamo che il progetto di Split III rappresenta una utile e preziosa esperienza, che ha contribuito ad una cruciale comprensione nel campo della teoria della progettazione urbanistica e architettonica: uno sviluppo efficace e umano delle città contemporanee si basa soprattutto sulla definizione di strategie per ottenere delle direttrici di sviluppo; le sue conseguenze – e non i suoi obiettivi – devono risultare in una determinata e adeguata forma urbana.

Parole chiave: città, urbanistica, Spalato III, strada, mix uso

UVOD

Zamisel o izgradnji Splita III se je porodila v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so urbanisti in arhitekti večinoma še sledili idejam funkcionalizma, kot so bile oblikovane na 4. Kongresu CIAM¹ leta 1933 z naslovom Funkcionalistično mesto (The Funktional City) in leta kasneje zapisane v znameniti Atenski listini (Le Corbusier, 1943). Osrednja načela, ki so jih oblikovali na 4. Kongresu CIAM, so uvajala v načrtovanje in izgradnjo mest novo paradigmo t.i. funkcionalne delitve mesta na cone homogenih rab, kar je načrtovalski pristop, ki vse do danes deli strokovno javnost (Mumford, 2000). Ključna ideja, ki so ji sledila načela CIAM, je ukinitvev stavbnega bloka in nadomeščanje tega tradicionalnega gradnika mesta z uvedbo večjih monofunkcionalnih con, v katerih je združenih več stavb ali naprav z istimi funkcijami. Funkcionalistično mesto je razdeljeno na območja za bivanje, delo ali rekreacijo. Zaradi velike oddaljenosti, so posamezna območja med seboj povezana z intenzivno razvito prometno mrežo, ki zaseda celotni javni prostor v pritlični ravnini mesta. Ta je, namesto pešcem, namenjena avtomobilom ali drugim prevoznim sredstvom, zato so funkcionalistična mesta neobljudena, izpostavljena kriminalu in vandalizmu, prebivalci pa oropani možnosti srečevanja in gradnje skupnosti. Našteti negativni učinki so se po tridesetih letih implementacije načel CIAM jasno pokazali v evropskih in severno ameriških mestih v obliki splošnega poslabšanja kakovosti bivanja. S tem povezano so se v tistem času v krogih arhitektov, urbanistov in civilne družbe sočasno oblikovale različne pobude za drugačne pristope k načrtovanju mest, ki so temeljile na kritikah funkcionalističnih načel. V Evropi so se kritiki funkcionalističnega mesta povezali v skupino z imenom Team Ten pod vodstvom nizozemskega arhitekta Alda van Eycka (van Eyck, 1959). Vidni člani skupine, ki je izdajala tudi časopis z istim imenom, so bili arhitekti Herman Hertzberger, Alison in Peter Smithson, Lluís Sert in še nekateri drugi. Ti so na zadnjem kongresu CIAM v Otterlo na Nizozemskem leta 1959 to organizacijo, ki je bila nosilka ideje funkcionalističnega urbanizma, razpustili in se zavzeli za gradnjo mest in arhitekture za ljudi in z ljudmi v okviru lokalnih in zgodovinskih danosti. Hkrati je v združenih državah Amerike leta 1961 izšla knjiga Jane Jacobs *The Death and Life of Great American Cities* (Umiranje in življenje velikih ameriških mest (Jacobs,

2009)), kjer v uvodu preberemo: »Knjiga je zelo ostra kritika modernega načrtovanja in prezidave mest. Obenem uveljavlja nova načela, ki se razlikujejo in so celo v nasprotju z načeli, ki jih danes poučujejo povsod - od šol za arhitekturo in načrtovanje pa do nedeljskih časopisnih prilog in ženskih revij. Moj napad ne temelji na tuhtanju o metodah prezidave ali dlakocepljenju o modnih smernicah urbanističnega oblikovanja. Veliko bolj je usmerjen proti načelom in ciljem modernega, pravovernega načrtovanja in prezidave mest...« (Jacobs, 2009, 7).²

Omenjena knjiga je pomembno vplivala na natečajni projekt Splita III, ki so ga zasnovali arhitekti Vladimir Braco Mušič, Nives Starc in Marjan Bežan. Njihovo delo je pomembni del tedaj v svetu aktualne razprave o nehumanosti funkcionalističnega mesta. Split III je na izgrajenem modelu prikazana možnost oblikovanja drugačnih, do človeka prijaznih velikih stanovanjskih sosesk. S tem, ko so avtorji načrta uspešno uresničili teze ameriške urbane aktivistke Jane Jacobs o ulici, kot osnovnem gradniku urbane strukture, so pokazali, da modernistično mesto, ki ukinja javni prostor ulice in ga nadomešča s prometnimi cestami, ukinja za mesta značilne prostore srečevanja ljudi in prepletenost programov, kar bistveno krni celovitost in vitalnost urbane strukture.

Pomen natečajnega projekta in izgradnje Splita III je večplasten Najprej izkazuje veličino slovenske urbanistične misli v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja. Ta je, kljub načrtni državni politiki omejevanja dostopa do mednarodnih informacij, uspela misliti razvoj mest primerljivo s svetovnimi težnjami, v nekaterih segmentih je celo prevzela vodilno vlogo. V načrtovalskem pristopu in organizaciji razvoja projekta Split III so nedvomno vgrajene izkušnje slovenskega arhitekta in urbanista Vladimira Braca Mušiča iz študija v Združenih državah Amerike, ki jih v šestdesetih letih dvajsetega stoletja po povratku v domovino predelal za domače razmere in implementiral na primeru Split III (Kukoč, 2013). Na ta način je razvil izvirno zamisel o kombinaciji dveh teorij ameriškega urbanizma: teorijo soseske ameriškega urbanista Clarence Perrya (Perry, 1939) in teorijo ulice prav tako ameriške urbane aktivistke Jane Jacobs (Jacobs, 1961). Z združevanjem obeh je razvil nov model stanovanjske soseske, ki ni več zaprta urbana enota za 5000 prebivalcev z osnovno šolo v središču, kot si jo je zamislil Perry, ampak je preko omrežja javnega prostora v obliki ulic integrirana v širše mestno tkivo, z njim

1 CIAM – francoska kratica za *Congrès internationaux d'architecture moderne* (Mednarodni kongres moderne arhitekture). Označuje mednarodno skupino arhitektov, ki se je ustanovila kot društvo na prvem kongresu CIAM leta 1928 v La Sarazzu v Švici. Na rednih letnih kongresih so razpravljali o perečih problemih arhitekture in urbanizma. Na 4. Kongresu leta 1933 so sprejeli znamenito Atensko listino, ki jo je v obliki knjige objavil vodilni član skupine Le Corbusier leta 1943. Na zadnjem kongresu CIAM v Otterlo leta 1959 se je skupina na podlagi kritike izhodišč iz Atenske listine samorazpustila. (Internet 1)

2 »This book is an attack on current city planning and rebuilding. It is also, and mostly, an attempt to introduce new principles of city planning and rebuilding, different and even opposite from those now taught in everything from schools of architecture and planning to the Sunday supplement and women's magazines. My attack is not based on quibbles about rebuilding methods or hairsplitting about fashions in design. It is an attack, rather, on the principles and aims that have shaped modern, orthodox city planning and rebuilding...« (Jacobs, 1961, 13)

sodeluje in se medsebojno dopolnjuje v programsko, funkcionalno in doživljajsko celoto. Integracija stanovanjske soseske z mestnim tkivom omogoča stanovalcem boljše in bolj enakopravno dostopnost do storitev in večjo socialno povezanost, kar je bistvena pomanjkljivost monofunkcionalnih stanovanjskih sosesk po Perryjevem vzoru. V zgrajenem delu Splita III in še posebej v natečajnem projektu iz leta 1969 so jasno razvidni tudi elementi kritike funkcionalističnega mesta., ki so jih sočasno razvijali v krogu Team Ten, kar je vidno v upoštevanju in navezovanju novega na geometrijo ulic in drugih značilnosti obstoječega zgodovinskega tkiva mesta Split, zasnovi osrednje ulice z mešanimi rabami in doslednem ločevanju peš in avtomobilskega prometa. Ob tem se načrtovalci Splita III enako, kot arhitekti po svetu (soseka Robin Hood, A., P., Smithson v Londonu, (Internet 2), načrt širitve mesta Toulouse Le Mirail, Josic, Wood (Internet 3), popotresna obnova Skopja, Kenzo Tange (Internet 4) ...) žal niso uspeli otestiti predstave o nujnosti širitve mest v obliki stavbnih megastruktur, ki je bila utemeljena v duhu tedanjega časa pospešene industrializacije in z njo povezane povečane potrebe po novih stanovanjih zaradi pospešenega priseljevanja delovne sile s podeželja v mesta. Podrobnejša analiza, ki jo opisujemo v nadaljevanju, je pokazala, da se je tekom izgradnje prav obsežnost načrtovanih novogradenj in s tem povezana dolgotrajnost procesa realizacije projekta izkazala kot vzrok, da se prvotna zasnova ni v celoti uresničila.

Naslednja pomembna plast projekta Split III je zavedanje o pomenu vključevanja javnosti v proces načrtovanja in izgradnje mesta. Na podlagi razpoložljivega dokumentarnega gradiva in izjav avtorjev projekta vidimo, da je bilo sodelovanje javnosti sistematično načrtovano z namenom, da bi zgradili mestni predel predvsem za tamkajšnje prebivalce in manj za samopromocijo udeleženih arhitektov.

V nekdanji Jugoslaviji je bilo v petdesetih letih 20. stoletja uvedeno samoupravljanje, kar je pomenilo »odmiranje« države. Država je namreč takrat številna pooblastila na področju izobraževanja, kulture, znanosti, zdravstva in socialnega varstva prenesla na samoupravne organe. Pooblastila, z državne ravni prenesena na vsa družbena področja, so vključevala tudi pravico do odločanja. Družbenopolitične organizacije v SFRJ in tako tudi v Splitu so tvorile spekter dejavnikov,³ ki jih je bilo treba obveščati o pomembnih načrtih na posameznih področjih. Slednji so sami dajali predloge in sugestije za posamezne programe ter o njih tudi odločali. V takšnem sistemu so bile smernice za gradnjo Splita III kot predlog v dveh mesecih predstavljene v treh krogih, v različnih družbenih in političnih organizacijah v Splitu. Nekatere pripombe in predlogi so bili nato zapisani v končno besedilo, ki so ga poimenovali Akcijski program

za gradnjo Splita III. Vsi ti dejavniki so v nekaj forumih omogočili delno transparentnost potez v urbanističnem načrtovanju Splita III, ki so ga izvedli brez precedensa.

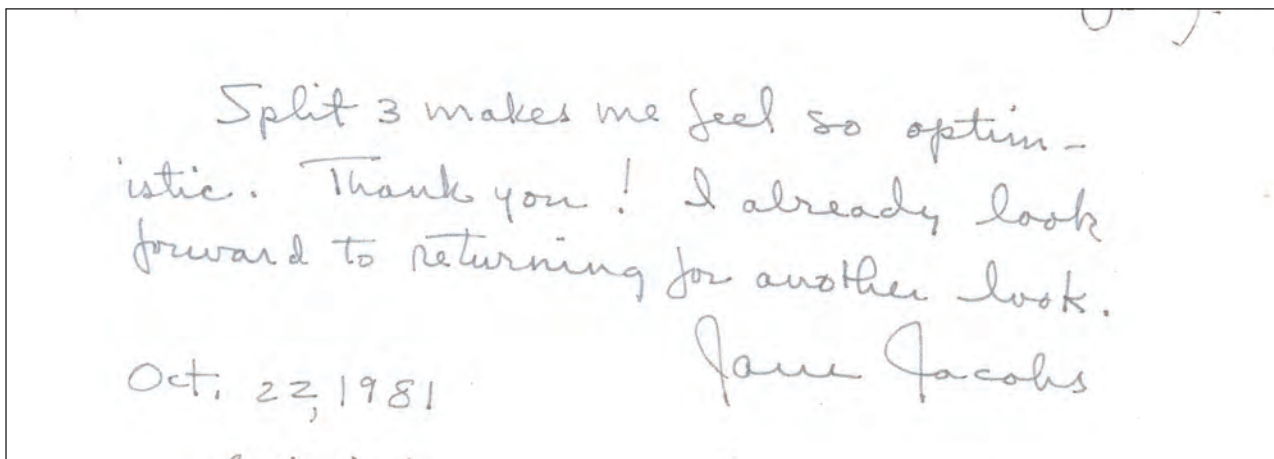
Pristop je delno bil skladen s prizadevanji arhitekturne stroke za demokratizacijo odločanja o gradnji mest in stavb, ki je bila v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja aktualna svetovna arhitekturna tema. Porodila se je znotraj t.i. urbane revolucije študentskih gibanj leta 1968 pod geslom »Pravica do mesta«, ki simbolizira borbo za bolj kakovostno urbano življenje prebivalcev vseh družbenih slojev (Lefebvre, 1968). Arhitekti so razpravljali in prakticirali različne metode vključevanja javnosti v načrtovanje mest (Yona Friedman (Friedman, 1974) – priročniško načrtovanje, Herman Hertzberger – Muzej idej (Lüscher, 1981), Paul Davidoff – advokatski urbanizem (Davidoff, 1996), Walter Segal – samogradnja (Architects Journal, 4.5.1988, 38-41)...). Kljub političnemu okviru enopartijskega sistema tedanje Jugoslavije, je projekt Split III vzorni primer urbanističnega projekta velikih meril, ki je plod sodelovanja mestnih oblasti, strokovnjakov in splošne javnosti.

Načrtovanje in gradnja stanovanjskega mestnega predela Split III sta se globoko zasidrala v življenje prebivalcev Splita, kot tudi celotne nekdanje Jugoslavije. Split je pomembno hrvaško pristanišče ob dalmatinski obali Jadranskega morja, z izjemno svetovno znano kulturno identiteto, saj se je središče mesta razvilo v okviru dobro ohranjene antične Dioklecijanove palače, ki še danes tvori osrednji mestni javni prostor. Razvijati mesto v opisanih izjemnih okoliščinah je poseben izziv, zato so razvoj načrta spremljali domači in tuji množični ter strokovni mediji. Razpis urbanistično arhitekturnega natečaja, rezultati razpisa in postopna izvedba po posameznih ulicah so v javnosti vzbujali veliko pozornost. Mnogi obiski domačih in tujih strokovnjakov v različnih fazah nastajanja Splita III so sprožili razprave in nove razmisleke o razvoju in izgradnji mest v času povojne pospešene industrializacije in urbanizacije. V raziskavi, ki jo predstavljamo, so nas zanimali celostni vidiki in učinki natečajnega projekta in njegove implementacije. Preverjali smo, ali uspešen in humani razvoj sodobnih mest temelji predvsem na načrtovanju strategij za doseganje razvojnih ciljev, katerih posledica, in ne cilj, je ustrezna urbana oblika. Ob tem nas je tudi zanimalo, ali natečajni projekt, njegova prevedba v izvedbeni načrt in izgradnja mestnega predela Split III potrjujejo našo domnevo. Podredno smo raziskovali, katere prvine, vsebine in druge značilnosti natečajnega projekta ter izvedene stanja so merodajne za preveritev naše trditve.

Raziskovalni pristop in uporabljeno gradivo

Kljub temu, da je proces nastajanja in izgradnje Splita III pomembni del strokovnega in kolektivnega spomina

3 Občinska skupščina, ki so jo sestavljali Kulturno-prosvetni, Socialno-zdravstveni, Gospodarski in Družbenopolitični svet, Svet za urbanizem, Društvo arhitektov, Gospodarska zbornica, Socialistična zveza, Zveza komunistov ipd.

Slika 1: Zapis Jane Jacobs, 1981, Spominska knjiga obiskov Split III. (zasebni arhiv Kukoč, V.)

ter življenja vseh prebivalcev mesta, posebej arhitektov in urbanistov, je v urbanistični teoriji pomanjkljivo in nesistematično ovrednoten. Namen pričujočega zapisa je bolje osvetliti procese, ki so usmerjali izgradnjo Splita III in ovrednotiti pomen načrta in njegove realizacije za razvoj urbanistične misli in prakse. Za ta namen smo uporabili gradivo in izsledke iz doktorske disertacije Višnje Kukoč (Kukoč, 2013). Raziskavo načrtovanja in izgradnje Splita III smo izvedli na podlagi analize brošur, posebnih izdaj in biltenov iz časa izvajanja natečaja in gradnje, analize strokovne literature ter dnevnega tiska, kot tudi z analizo urbanističnih načrtov in orto-foto posnetkov mesta Split v zadnjih štiridesetih letih. Gradivo smo pridobili iz mestnih in zasebnih arhivov. Podatke o današnjem stanju smo zbirali in kartirali neposredno na terenu. Posebej pomembno raziskovalno gradivo, je intervju z osrednjim akterjem projekta, lansko leto preminulim arhitektom Vladimirjem Bracom Mušičem.

Razvoj ideje o gradnji Splita III

Split III je bil delovni naslov za načrtovani novi stanovanjski predel v tretjem mestnem rajonu vzhodno od centra Splita. Z imenom Split I je bil poimenovan del mesta, ki je bil zgrajen do leta 1945, Split II pa tisti del, ki je bil zgrajen v letih od 1945 do 1965. Oba dela mesta sta zajemala približno 14.000 stanovanj. Gradnja skoraj enako toliko stanovanj je bila načrtovana na vzhodni periferiji mesta. Območje predvidene gradnje so prvotno imenovali III. mestni rajon, kasneje se ga je prijelo ime Split III. Zamislili so si ga strokovnjaki Podjetja za izgradnjo Splita. Na površini 330 hektarov so načrtovali gradnjo novega mesta za 30.000 prebivalcev.

Celotna mestna aglomeracija je bila leta 1968 razdeljena na devet rajonov: pet rajonov na Splitskem polotoku, dva rajona na Kaštelanskem območju in po en rajon v Solinskem bazenu in na Poljičkem primorju. Vsak rajon je bil razdeljen na mestne skupnosti, ki so

bile najmanjše mestne organizacijske enote. Vsaka mestna skupnost, v kateri naj bi živelo od 6.000 do 10.000 prebivalcev, naj bi imela poleg stanovanj tudi ustrezne pripadajoče programe. Vsak rajon naj bi imel rajonski center z ustreznimi programi in naj bi štel od 30.000 do 40.000 prebivalcev (PIS, 1968a, 6). Danes se izraz *rajon* ne uporablja več. Iz urbanističnih dokumentov je začel počasi izginjati v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Uradno je bil ukinjen z Generalnim urbanističnim načrtom (GUP) januarja 2006. Nadomestil ga ni noben drug izraz.

V družbenem načrtu iz leta 1957 so si občinske oblasti zastavile cilj, da bo imelo do leta 1973 vsako gospodinjstvo svoje stanovanje. V okviru petnajstletnega razvojnega programa so najprej ustanovili specializirano delovno organizacijo »Poduzeće za izgradnjo Splita« (PIS), katere naloga je bila gospodariti s stanovanjskimi objekti, stanovanji, poslovnimi prostori in mestnim zemljiščem, urejati in vzdrževati javne in prometne površine, zbirati in aktivirati denarna sredstva ter opravljati druga dela povezana s stanovanjsko, poslovno in komunalno gradnjo v mestu in občini, da bi z združenimi sredstvi, z združevanjem poslov in s koncentracijo strokovnih kadrov zagotovili uresničitev ciljev iz družbenega načrta. (PIS, 1968b, 1-2).

Znotraj PIS je bila oblikovana tudi zamisel o širitvi mesta na vzhod. Vodilni ljudje tega podjetja z Josipom Vojnovičem na čelu so razmišljali o »obsežnem posegu na širšem območju, ker so želeli nov in kakovostnejši skok v urbanizmu« (PIS, 1970a, 7). Ugotavljali so, da so nova naselja v Splitu »enolična in monotona, s tipiziranimi stanovanjskimi elementi, objekti in tudi detajli naselij ter z neusklajenimi in nerealiziranimi pripadajočimi vsebinami« (PIS, 1969a, 2). Verjeli so, da se bo s sočasnim urbanističnim načrtovanjem različnih vsebin znotraj enega mestnega rajona mogoče izogniti znanim pomanjkljivostim in razviti bolj kakovostno urbano strukturo. Menili so tudi, da daljša in organizirana pri-

Split. Dioklecijanova palača. From Wikimedia Commons.
Split. Diocletian Palace. From Wikimedia Commons.

prava prispeva h gospodarnjši in hitrejši gradnji. Ker so bili prepričani, da novih naselij ni mogoče načrtovati izolirano, izključno v krogu urbanistov, so sodelovali z vsemi organizacijami v mestu, ki bi lahko posredovale podatke in predloge bodočim načrtovalcem. Izdelali so tudi izvorno konstrukcijo za financiranje projekta, ki je omogočila sočasno gradnjo stanovanjskih enot in ustrezne družbene infrastrukture. Predlog PIS je bil, da se z denarnimi sredstvi iz povišanja cen za okoli 5 odstotkov pri komercialni, stanovanjski, poslovni in turistični gradnji gradijo šole, vrtci, ambulate, družabni prostori in otroška igrišča.

Smernice za gradnjo Splita III so bile v fazi predloga aprila 1968 predstavljene ožji strokovni in politični javnosti⁴. Splošna načela smernic za gradnjo Splita III so bila sprejeta s širokim konsenzom in so bila skupaj s sprejetimi pripombami in predlogi tiskana v posebni izdaji publikacije PIS avgusta leta 1968.

Urbanistično arhitekturni natečaj za Split III

Natečaj za urbanistično rešitev Splita III je bil razpisan novembra 1968 z določenim rokom za oddajo natečajnih elaboratov v marcu leta 1969. Ker je Generalni urbanistični načrt Splita v tistem času šele nastajal, urbanistična merila in normativi pa v jugoslovanskem urbanizmu niso bili določeni, je razpisovalec natečaja določil podrobne pogoje za celotni urbanistični program na podlagi že omenjenih Smernic za izgradnjo Splita III. S ciljem razviti programsko uravnoteženo policentrično urbano omrežje so za središča mestnih skupnosti, rajonov in sekundarno mestno središče v Smernicah določili pripadajoče obvezne minimalne vsebine in njihovo razmerje do že zgrajenega mesta ter njegovega tedanjega jedra. V natečajni program so bili vključeni tudi predlogi in pripombe vseh zainteresiranih podjetij in organizacij. Razpisni pogoji in Smernice za izgradnjo Splita III so bili z imenom Urbanistični program Splita III objavljeni v posebni izdaji publikacije PIS oktobra 1968.

Z natečajnim programom so postavili normative za gradnjo celotnega območja Split III, ki naj bi zagotavljali s Smernicami načrtovani življenjski standard v tem delu mesta. Normativi so za mestno četrt⁵ določali naslednje javne zgradbe: šole (število učencev znaša 14 odstotkov vseh prebivalcev; pouk v dveh izmenah), otroški vrtci (število otrok znaša 8 odstotkov vseh prebivalcev; vrtec obiskuje 70 odstotkov otrok), otroške jaslice (število otrok znaša 4 odstotke od vseh prebivalcev; 30 odstotkov otrok je vključenih v jaslice), stavbe in ustanove skupnega pomena (prostori mestnih skupnosti, pošta, javna govorilnica in javni WC), poslopja za druženje (dvorana za srečanja z okoli 300 mesti, manjša dvorana

za srečanja s približno 60 mesti, knjižnica in čitalnica, 6 do 8 uradov za družbene in politične organizacije, klubi za mladino), zdravstvene ustanove (zdravstveni dom z lekarno), trgovina (osnovna živila in proizvodi za vsakodnevne nakupe, ne-prehranski izdelki in drugi artikli vsakodnevne oskrbe), storitvene dejavnosti (osebne storitve, storitve za vzdrževanje stavb in stanovanj), gostinstvo (bife, kavarna in slaščičarna, restavracija s 100 do 200 mesti), prometni servisi za vzdrževanje avtomobilov s parkirišči in bencinsko črpalko, parkirni prostori (1 avtomobil na 3,3 prebivalca; v središču enote še po eno parkirno mesto na 200 prebivalcev mestne četrti), avtobusna postaja z nadstrešnico, zaklonišča za protiletalsko zaščito (dvonamenska zaklonišča, ki v obdobju miru služijo za garaže, parkirišča, skladišča in podobno), zelene in rekreacijske površine in površine za otroške igre (14 m² celotne zelene površine na prebivalca). Na enak način so bile normirane stavbe z rajonskimi programi in stavbe rajonskega središča (trgovina, storitve, gostinstvo, poslovne funkcije, upravne funkcije in ustanove skupnega pomena, kulturne in znanstvene ustanove, družbene, strokovne in politične organizacije, objekti za potrebe verskih skupnosti, policijska postaja) ter tudi stavbe sekundarnega mestnega središča. V nadaljnji razčlenitvi so bili postavljeni normativi za turistične in gostinske objekte, visokošolske stavbe ter tudi struktura, velikost in število stanovanj (PIS, 1968b).

Kot je razvidno iz navedenega natečajnega programa, je zagotovljena mešana raba celotnega prostora, kar sovпада z idejami Jane Jacobs (2009, 171): »... Da bi razumeli mesto, se moramo ukvarjati s kombinacijo ali mešanjem rab in ne z delitvijo rab, kot z bistvenim fenomenom ... Predel in kolikor mogoče veliko njegovih sestavnih delov morajo biti namenjeni več kot le eni primarni funkciji ...«⁶

Pri tem moramo opomniti, da strokovnjaki iz PIS in upravljavci mesta Split (J. Vojnoviču in drugi) niso poznali knjige Jane Jacobs in da so program sestavljali v skladu s svojimi idejami in na podlagi povezovanja lokalnih zamisli preko sodelovanja z različnimi javnostmi.

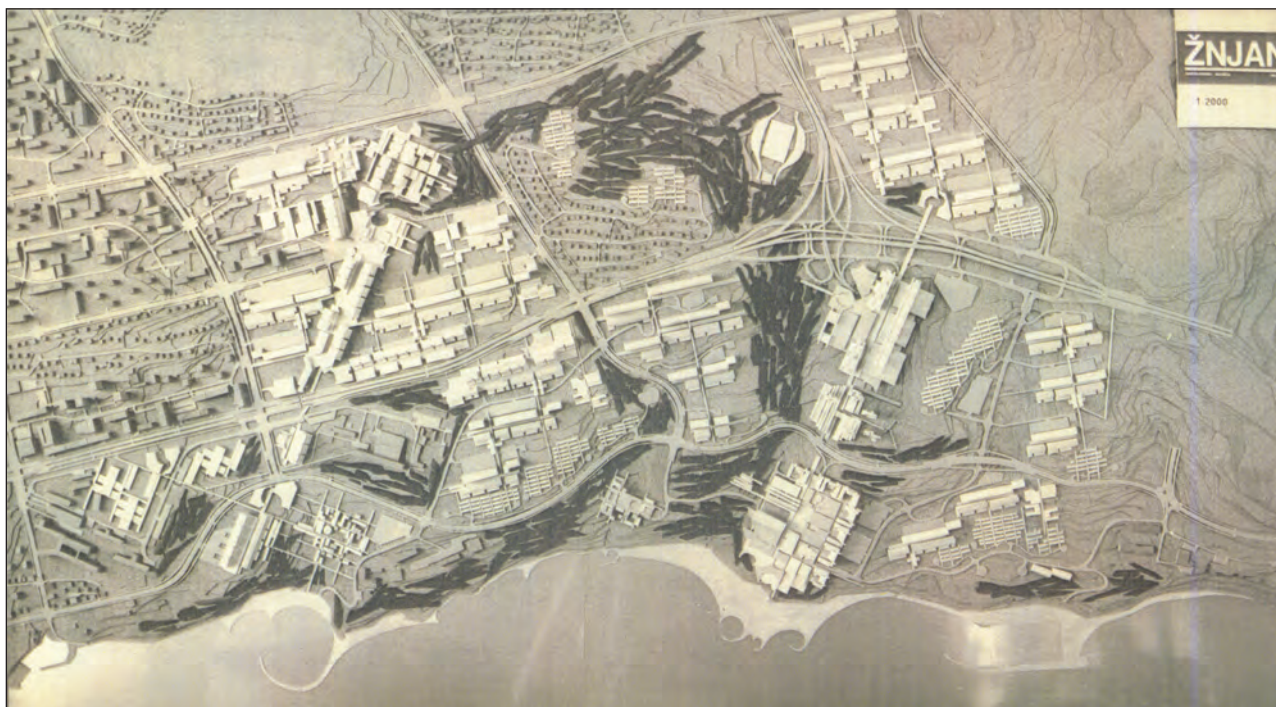
Rezultati natečaja

Istočasno s Splitom III so v nekdanji Jugoslaviji načrtovali in gradili obširna stanovanjska naselja tudi v Zagrebu, Beogradu, Skopju, Sarajevu in drugje. Načrtovalci teh novih mest so v glavnem sledili idejam funkcionalističnega urbanizma Moderne z Le Corbusierom na čelu. Ta je zagovarjal strogo ločevanje območij za bivanje, delo, rekreacijo in promet, kar je vodilo k dekonstrukciji javnega prostora kot bistvene sestavine urbanih struktur, kot kraj prepleta raznolikih vsebin in programov. In prav

4 Skupino so sestavljali: Urbanistični zavod Dalmacije, PIS, Zveza komunistov, Gospodarska zbornica, Svet za urbanizem Občinske skupščine, Socialistična zveza in Gradbeno podjetje Lavčević.

5 Po položaju in številu prebivalcev strokovni pojem mestna četrt sovпада s tedanjo upravno entiteto poimenovano mestna skupnost.

6 »...The district, and indeed as many of its internal parts as possible, must serve more than one primary function...« (Jacobs, 1961, 164).

Slika 2: Maketa prvonagrajenega natečajnega elaborata, na kateri je dobro vidna vodilna misel zasnove o gradnji mestnega predela ob dveh glavnih ulicah (Vir: zasebni arhiv Kukoč, V.)

javni prostor ulice je bil osnovni motiv zmagovitega natečajnega projekta. Med osemnajstimi deli, ki so prispela na natečaj za Split III, je ocenjevalna komisija enoglasno izbrala za najboljšo delo elaborat pod šifro *Žnjan*. Avtorji so bili Vladimir Mušič, Marjan Bežan in Nives Starc iz Ljubljane. »Po splošni oceni strokovnjakov je *Žnjan* presegel vse ostale projekte in ponudil nekaj novega, ne samo za splitske razmere, temveč za urbanizem nasploh. Projektanti so predvsem upoštevali človeka – stanovalca in pešca – mu omogočili, da iz svojega stanovanja gleda morje in sonce ter da hodi po »pravi« ulici, na kakršno je v novih naseljih skoraj pozabil« (PIS, 1969b).

Avtorji natečajnega dela so zasnovali svoj projekt na t.i. »načelu ulice«, ki ga je promovirala Jane Jacobs (1961), a ga je Mušič pričel razvijati že v času svojega študija v petdesetih letih dvajsetega stoletja na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo v seminarju profesorja Edvarda Ravnikarja (Kukoč, 2013). To načelo ponovno uveljavlja omrežje ulic kot temeljno ogrodje urbane strukture, ki povezuje različne predela mesta v skladno prostorsko, programsko, funkcionalno in doživljajsko celoto. O tem je Jane Jacobs (2009, 35) zapisala: »... Ulice, pločniki in glavni javni prostori so najbolj vitalni organi mesta ...«⁷

Natečajni projekt *Žnjan* temelji na ortogonalni mreži poti za pešce, stanovanjskih ulic in dalmatinskih kal

(tradicionalnih dalmatinskih ulic). Geometrija ulic in velikost uličnih zank je povzeta po antično rimskem vzorcu delitve starega mestnega jedra in antični delitvi agrarnih zemljišč (t.i. centurizacija⁸). Obe dominantni ulici v obliki dalmatinskih kal, ki povezujeta zaledje z morjem, potekata vzporedno z rimskim *cardo*, glavno ulico Dioklecijanove palače. Cestni avtomobilski promet je prav tako v mrežnem sistemu, a z drugačno razdelitvijo in na drugih koordinatah. S tem je podana optimalna rešitev za ločevanje in hkrati nadzirano povezovanje cestnega prometa in prometa za pešce. Prva, glavna dalmatinska kala z imenom Univerzitetna ulica je postavljena bližje staremu mestnemu jedru. Povezuje splitsko univerzo, poslovno-stanovanjske stavbe, trgovske hiše in, v izteku proti morju, veliko turistično naselje ob zalivu Trstenik. *Žnjan* ulica je druga glavna ulica, ki je prvi vzporedna in povezuje trgovski center, glavni trg, galerijski in gledališki trg, stanovanja v stolpnica nad zimskim pokritim družbenim središčem ter »artefakt *Žnjan*« – turistično mesto, kjer se mešajo stanovanjske in mestne oziroma centralne in turistične funkcije. Obe glavni ulici tvorita hrbtnico novega mesta v smeri sever-jug. Vanju se stekajo stanovanjske ulice v smeri vzhod-zahod. Križišča teh ulic so žariščne točke, kamor so umeščene stavbe z javnimi in drugimi pripadajočimi vsebinami za stanovalce. Omrežje pešpoti, ki pravokotno seka stanovanjske ulice, se skupaj

7 »...Streets and their sidewalks, the main public places of a city, are its most vital organs...« (Jacobs, 1961, 39)

8 Osi rimske centurizacijske mreže so za 11° odklonjene iz smeri vzhod-zahod, ulica *cardo* pa za 24° od smeri sever-jug.

z obema glavnima ulicami izteka proti morju. Urbanistična rešitev predvideva tudi prepletanje različnih mestnih funkcij »...zaradi prepričanja, da funkcij v mestu ni treba ločevati...« (PIS, 1969b, 3). Ulice so javni prostor, ki hkrati s celovito mrežo komunikacij tvorijo urbane enote, jih povezujejo in s tem določajo celovito urbano strukturo Splita III. Preostali gradniki mestne oblike, predvsem posamezne arhitekture, so v načrtu oblikovno nedoločeni in veliki meri fleksibilni.

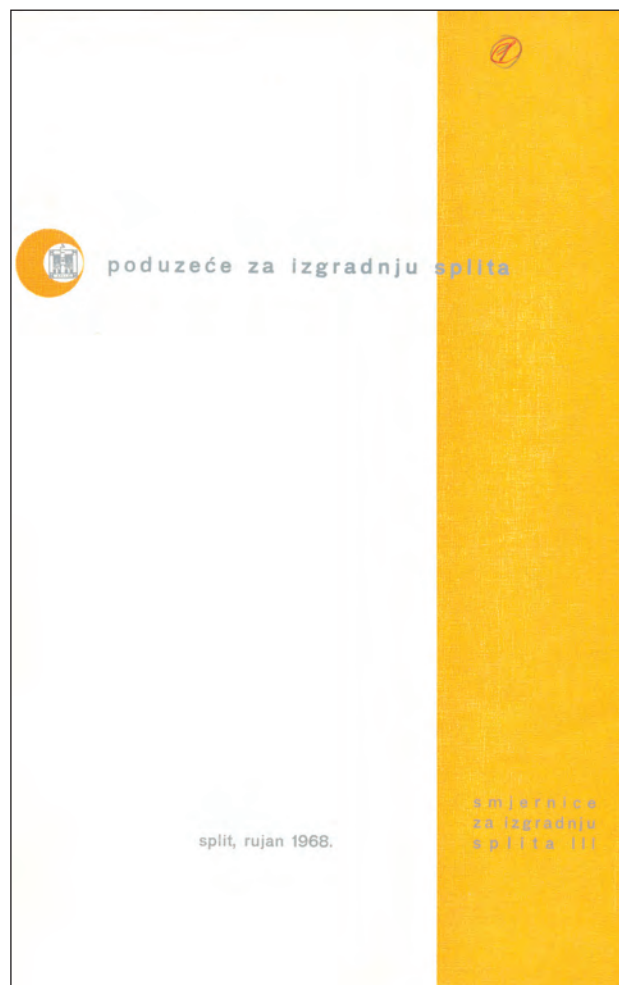
Po zaključku natečaja je bil prvonagrajeni natečajni elaborat sprejet kot izhodišče za gradnjo Splita III. Mestne oblasti in strokovna združenja so organizirali številne sestanke, na katerih so nagrajeni avtorji predstavili svoje ideje kolegom in strokovnjakom z različnih področij ter prisluhnili njihovim predlogom in pripombam. Pozneje so bili pripombe, predlogi in popravki natečajnega dela vgrajeni v Osnovno urbanistično rešitev.

Gradnja Splita III

Za izdelavo urbanističnih in arhitekturnih projektov je bila oblikovana Projektna skupina Split III. »Del avtorskega tima prvonagrajenega elaborata, Nives Starc in Marjan Bežan, se je preselil v Split⁹ in vodil razvoj projekta, saj je organizator zahteval neposredno sodelovanje in prisotnost avtorjev »in situ« (Bežan, 2006).

»Svet za urbanizem Skupščine občine Split je v decembru 1969 potrdil Osnovno urbanistično rešitev Splita III. Rešitev je bila potrjena tudi kot urbanistični projekt za prvo fazo gradnje, medtem ko so poznejše faze doživele neznatne spremembe in dopolnitve« (PIS, 1970b). V končnih načrtih je bila načrtovana gradnja sedmih mestnih četrti z okoli 13.000 stanovanji za okoli 50.000 stanovalcev. Namesto prvotno načrtovanega roka izgradnje v letu 1975 je bil zaključek del predviden za konec leta 1977.

Po potrditvi Osnovne urbanistične rešitve Splita III so se skupini pridružili še arhitekti iz posameznih birojev gradbenih podjetij, Urbanističnega zavoda Dalmacije (UZD), Urbanističnega inštituta SR Slovenije, kakor tudi strokovnjaki za izdelavo komunalne opreme, napeljav in gradbenih del za nizke gradnje ter drugih posebnosti, kot so projektiranje krajinskih ureditev in podobno. Da je gradnja potekala hitro in usklajeno z načrti, se je skupina projektantov celo preselila na samo gradbišče. Deset let je gradnja potekala po načrtih in v skladu s prvotno zamisljo. Ko so zgradili približno polovico načrtovanih stanovanj, so se mestne oblasti odločile prenesti razvojno težišče iz gradnje stanovanj na gradnjo velike športne infrastrukture. Leta 1979 je Split gostil Mediteranske športne igre, za kar so ob nizu manjših posegov zgradili nov nogometni stadion, kompleks plavalnih bazenov in kompleks športnih dvoran. Sredstva za pripravo in izvedbo Mediteranskih iger sta zagotovila država in mesto Split, zato je po zaključku iger zmanjkalo

Slika 3: Naslovnica posebne izdaje PIS z informacijami o gradnji Splita III za ožjo strokovno in politično javnost. (Vir: zasebni arhiv Kukoč, V.)

denarja za dokončanje Splita III. Posledično so gradili predvsem stanovanja, katerih število so celo povečali, ob tem pa so opustili gradnjo javnih stavb, kot so šole, vrtci in družbeni prostori. Kakovost v tem času zgrajenih stanovanjskih okolij je hitro upadala, dokler niso popolnoma opustili celostnih rešitev iz natečajnega projekta.

V petnajstih letih, kolikor jih leta 1984 minilo od nastanka ideje o Splitu III, so se programske zahteve in pogled na urbanizem spremenili. Preobrazba industrijske v postindustrijsko družbo je terjala drugačne pristope k načrtovanju razvoja mest. Lokalni arhitekti so skladno z razvojem stroke spremenili stališča o smiselnosti dokončanja projekta Split III po prvotnem načrtu iz leta 1968. Mestne oblasti so ugodile njihovi želji, da se prvotni koncept povsem opusti in da se gradnja nadaljuje v skladu s sodobnejšimi zamisljami.

Leta 1984 so za dokončanje Splita III razpisali nov natečaj. Nagrajeni so bili natečajni elaborati, ki niso

⁹ Nives Starc in Marjan Bežan sta živelata in delata v Splitu neprestano od leta 1969 do 1975, do leta 1982 sta prihajala občasno na obisk.

Slika 4: Primer tiskanega gradiva za obveščanje javnosti (Vir: zasebni arhiv Kukoč, V.)

upoštevali prvotne zasnove in so predlagali izgradnjo stanovanjskih blokov v obliki zaprte obulične karejske zidave. Zgrajeni so bili trije karejski bloki, ki so dokončno onemogočili celostno uresničitev zasnove iz leta 1969. Nadaljnja izgradnja tega območja je potekala nenadzorovano brez ustrezne javne infrastrukture. Leta 1991 je Hrvaška v dramatičnih, celo vojnih razmerah postala samostojna država. Spremenila je do tedaj socialistični ekonomski model v kapitalističnega, ukinila je družbeno lastnino zemljišč in decentralizirala odločanje o razvojnih ciljih. S tem je bila dokončno ustavljena družbena gradnja stanovanj in omrežja javnih storitev. Območje Split III je bilo prepuščeno samovolji investitorjev in posamičnim interesom lastnikov zemljišč, kar je vodilo k programski in socialni degradaciji tega predela mesta. Uveljavil se je t.i. »katastrski urbanizem«, brez celostne razvojne vizije, kjer ima skoraj vsaka večja parcela svoj izvedbeni načrt,

ZAKLJUČEK

Raziskovanje procesa nastajanja Splita III od programiranja, urbanističnega natečaja in načrtovanja do realizacije in potrditve v realnem življenju v 40 letnem ob-

dobju je zahtevno. Projektna dokumentacija Splita III je ohranjena samo delno, statistični podatki so maloštevilni in pomanjkljivi, terminologija v urbanističnem načrtovanju se je spreminjala, literature o mestih v tranziciji iz socializma v kapitalizem, posebej o majhnih mestih, je malo. Pomembni sestavni del raziskave je intervju z Vladimirjem B. Mušičem (Kukoč, 2013), enim od treh avtorjev natečajnega projekta in po njem izvedenega dela Splita III. Njegovi odgovori avtentično in verodostojno pojasnjujejo proces nastanka koncepta Splita III, organizacijo projekta, izvedbo in zaton prvotne zamisli.

Končno ni mogoče zanikati dejstva, da projekt Split III ni bil uresničen v celoti. Zgrajena je bila približno polovica načrtovane stavbne strukture in precej manj kot pol načrtovane javne infrastrukture, kot so javne storitve, parki, parkirišča ipd. Današnja precej degradirana podoba tega predela mesta ni izpolnila pričakovanj načrtovalcev, da bi zgradili živahni, ljudem prijazni in staremu mestnemu jedru podobni mediteranski urbani prostor. Če poskusimo opredeliti razloge za delni neuspeh z današnjim vedenjem in izkušnjami o metodah uravnavanja mestnega razvoja, lahko ugotovimo, da izvedba celostnih načrtov obsežnih širitvev mest s podrobno določeno obliko v sodobnih razmerah dinamičnega razvoja

Slika 5: Ortofoto posnetek današnjega stanja v območju Split III. Levo je dobro vidna zidava linearnih blokov ob Univerzitetni ulici (prva dalmatinska kala) iz sedemdesetih let dvajsetega stoletja; desno opazimo tri stavbne bloke iz devetdesetih let dvajsetega stoletja. V polju med njimi vidimo v smeri vzhod-zahod nekaj stanovanjskih blokov in odprtih karejev iz prvotnega načrta, ki so pomešani z razpršeno grajenimi prostostoječimi družinskimi hišami. (Vir: Kukoč, 2013)

družbe ni več mogoča. Dokazi so številni. Razen Splita III, lahko naštejemo še stanovanjski soseski Ruski car v Ljubljani in Maribor jug v Mariboru ali znani primer nedokončanega angleškega novega mesta Milton Keynes, ki je nastajalo sočasno z omenjenimi projekti. Tovrstne obsežne gradnje so nujno dolgoročni razvojni projekti, ki se izvajajo v daljših časovnih horizontih, tudi do 40 let, kot kaže primer Split III, kar je obdobje, v katerem se v sodobnih razmerah bistveno spremeni ne le tehnologija gradnje in načrtovanja ampak tudi temeljne vrednote, ki so načrt ob nastanku osmišljale. S te perspektive je Split III koristna in dragocena izkušnja. V teorijo urbanističnega načrtovanja in arhitekturnega projektiranja je

prispevala bistveno spoznanje, da uspešen razvoj sodobnih mest temelji predvsem na načrtovanju strategij za doseganje razvojnih ciljev, katerih posledica je ustrezna urbana oblika. Posegi v mestno tkivo so po obsegu manjši in s tem izvedljivi v krajšem času. Umeščeni so v prostor znotraj obstoječih mestnih meja, kar znižuje javne stroške za izgradnjo potrebne infrastrukture na dostopno raven. Nedokončani projekt Split III ima opisani razvojni potencial, kar prikazuje kakovost in daljnosežnost prvotne natečajne vizije v novi luči. Split III je kljub odstopanju od prvotne oblikovne in programske zamisli tudi v današnjem času še vedno velika priložnost in nov izziv za načrtovalce mestnega razvoja.

SPLIT III: THE PLAN DEVELOPMENT AND CONSTRUCTION OF THE NEW CITY DISTRICT OF SPLIT AFTER THE PRINCIPLES OF THE STREET AND MIXED USE

Višnja KUKOČ

University of Split, Faculty of Civil Engineering, Architecture and Geodesy, Matice hrvatske 15, 21000 Split, Croatia
visnja.kukoc@gradst.hr

Ilka ČERPES

University of Ljubljana, Faculty of Architecture, Zoisova 12, 1000 Ljubljana, Slovenia
ilka.cerpes@fa.uni-lj.si

SUMMARY

The construction project of Split III, designed by the architects Vladimir Braco Music, Nives Starc and Marjan Bežan, is an important part of the world wide debate of the time on inhumanity of functionalist city, as defined by the principles of CIAM in the first half of the twentieth century. Split III demonstrates, on a built model, the possibility of creating different, human-friendly, large neighborhood units. By successfully implementing the thesis of the American urban activist Jane Jacobs on the street as the primary element of urban structure, the plan authors show that the functionalist city, by abolishing the public space of the street and replacing it with a traffic road, eliminates the typical city meeting place and a setting for diverse programs, which significantly diminishes the integrity and vitality of the urban structure.

Despite the fact that the process of creation and construction of Split III forms an important part of the professional and collective memory and everyday life of all the inhabitants of the city, particularly the architects and urban planners, it is inadequately and unsystematically evaluated in urban theory. The purpose of this article is to shed more light on the processes that guided the construction of Split III and evaluate the importance of the plan and its implementation for the development of urban thought and practice towards a more humane construction of cities. For this purpose, we used selected material and the results of the doctoral dissertation of Višnja Kukoč (Kukoč, 2013). We focused on the analysis of the material that shows the organization of the construction project, material used to publicly promote the project, urban planning guidelines and programs platforms. An outline of the broader context in which the project and the platform for the evaluation of its results developed, was set on the basis of an interview with the central protagonist of the project, the recently deceased architect, Vladimir Braco Mušič, specifically for the research (Kukoč, 2013).

The results show that Split III, despite having only partially implemented its original ideas, represents a useful and valuable experience, contributing significantly to the theory of urban planning and architectural design, by showing that effective and humane development of modern cities is based mainly on the design strategies for achieving development goals which result in the appropriate urban form. Interventions in the urban fabric are smaller in scale and therefore achievable in a shorter period of time. They are positioned within the existing urban boundaries, which reduces public costs of building the necessary infrastructure to an acceptable level. Emerging from a wider range of coordinated development goals, they are closer to the perceptions and the needs of local residents who identify with them and are thereby integrated into the community.

Project Split III has the described development potential, which shows the quality and the extent of the original competition vision in a new light. Split III, despite derogation from the initial design and programming ideas, even today still is a great opportunity and a new challenge for the urban development planners.

Key words: city, urban planning, Split III, street, mixed use

VIRI

Pisni viri

Architects Journal (1988): Blundell J., P., Beigel, F. Walter Segal, 4.5. 1988, 38-41.

PIS, Poduzeće za izgradnjo Splita (1968a): Stambena reforma u splitskoj komuni. Suradnja, informativni list Poduzeća za izgradnjo Splita, 1,1. Split, 1-2.

PIS, Poduzeće za izgradnjo Splita (1968b): Urbanistički program Splita III - Bilans površina i kapaciteta - Uvjeti natječaja. Poduzeće za izgradnjo Splita. Split, 6.

PIS, Poduzeće za izgradnjo Splita (1969a): Split III: prva nagrada ljubljanskim arhitektima. Suradnja, informativni list Poduzeća za izgradnjo Splita, 2,8. Split, 1-3.

PIS, Poduzeće za izgradnjo Splita (1969b): Što, gdje i zašto u „ Splitu III“. Suradnja, informativni list Poduzeća za izgradnjo Splita, 2,7. Split, 2.

PIS, Poduzeće za izgradnjo Splita (1970a): Split III: ne samo novosti u urbanizmu, Suradnja, informativni list Poduzeća za izgradnjo Splita, 3,11. Split, 1- 2.

PIS, Poduzeće za izgradnjo Splita (1970b): Split III-sadržaj. Poduzeće za izgradnjo Splita. Split.

Ustni viri

Mušič, V. B. (2006-2010): Vladimir Braco Mušič, r. 1930, avtor projekta Split III. Intervju. Pisni zapis v zasebnem arhivu Kukoč, V.

Bežan, M. (2006): Marjan Bežan, r. 1939, avtor projekta Split III. Intervju Pisni zapis v zasebnem arhivu Kukoč, V.

Vojnović, J. (2006): Josip Vojnović, r. 1929, direktor Poduzeća za izgradnjo Splita III. Intervju. Pisni zapis v zasebnem arhivu Kukoč, V.

Internetni viri

Internet 1: CIAM, <http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=11750> (29.9.2014)

Internet 2: <http://www.archdaily.com/150629/ad-classics-robin-hood-gardens-alison-and-peter-smithson/> (29.9.2014)

Internet 3: <http://www.team10online.org/team10/meetings/1971-toulouse.htm> (29.9.2014)

Internet 4: <http://tststsss.tumblr.com/post/8342830969/kenzo-tange-reconstruction-plan-for-skopje> (29.9.2014)

Literatura

Davidoff, P. (1965): Advocacy and Pluralism in Planning. V: LeGates, R., T., Stout, F. (1996): *The City Reader*. London, Routledge, 421-433.

Friedman, Y. (1974): *Meine Fibel*. Düsseldorf, Bertelsman Fachverlag.

Jacobs, J. (1961): *The Death and Life of Great American Cities*. New York, Random House.

Jacobs, J. (2009): Umiranje in življenje velikih ameriških mest. Ljubljana, Studia humanitatis,

Kukoč, V. (2013): Doktorska naloga Metoda za načrtovanje javnih mestnih prostorov v obdobju tranzicije na primeru Split III. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo.

Le Corbusier (1943): *La Charte d'Athènes*. Boulogne-sur-Seine. L'Architecture d'Aujourd'hui.

Lefbvre, H. (1968): *Le Droit à la ville*. Paris Anthropolos 2. Paris, Collection Points.

Lüchinger, A.(1981): *Strukturalismus in Architektur und Städtebau*. Stuttgart, Karl Krämer Verlag.

Mumford, E. (2000): *The CIAM Discourse on Urbanism 1928-1960*. Cambridge MA, The MIT Press.

Perry, C. (1939): *Housing for the Machine Age*. New York, Russell Sage Foundation.

Van Eyck, A. (1959): *Andere Gedachte*. Den Haag, Forum 7.

Seznam slik

Slika 1: Zapis Jane Jacobs, 1981, Spominska knjiga obiskov Split III. (Vir: zasebni arhiv V. Kukoč).

Slika 2: Maketa prvonagrajenega natečajnega elaborata (Vir: zasebni arhiv Kukoč, V.).

Slika 3: Naslovnica posebne izdaje PIS z informacijami o gradnji Splita III za ožjo strokovno in politično javnost (Vir: zasebni arhiv Kukoč, V.).

Slika 4: Primer tiskanega gradiva za obveščanje javnosti (Vir: zasebni arhiv Kukoč, V.).

Slika 5: Ortofoto posnetek današnjega stanja v območju Split III (Vir: Kukoč, 2013).